

KÓNYA PÉTER

LENGYEL HADAK FELSŐ-MAGYARORSZÁGON 1683-BAN

Történelmi tudatunkban hagyományosan erős a magyar–lengyel barátság eszméje. Ugyanúgy a koraiújkorai Habsburg-ellenes felkelések korában jellemzőek voltak a jó kapcsolatok a magyarok és a lengyelek között. II. Rákóczi Ferenc fejedelem jó viszonyban volt több lengyel főúrral, és Lengyelországban talált menedéket mind a sikertelen 1701-es összeesküvés után, mind a szatmári békét követően. Thököly Imre is jó kapcsolatot igyekezett ápolni a lengyel urakkal és Sobieski János királlyal.

Éppen ez a lengyel király, Sobieski vagy III. János jelentős szerepet játszott a magyar történelemben. Természetesen a kahlenbergi hős, Bécs megmentője pozitívan él a történelmi tudatunkban. Neki köszönhető az első nagy győzelmek a felszabadító háborúban, nevéhez kötődik a győztes párkányi csata és Esztergom felszabadítása. Természetesen a lengyel király és katonasága csak pozitívan értékelhető. A lengyel hadak azonban nemcsak az oszmánok ellen harcoltak, de olykor a magyarok ellen is fordították fegyvereiket, és nagy károkat okoztak a felvidéki falvakban. Ugyanakkor a király konfliktusba került Thökölyvel, akivel addig jó kapcsolatban állt.

A kuruc király jó viszonyban volt Sobieskivel, aki a bécsi győzelem után közvetítőként szerepelt a Thököly és I. Lipót között folytatott tárgyalásokban. Maga a király igyekezett elérni, hogy Lipót békét kössön a kurucokkal, sőt a Szent Ligába is fel akarta venni a kuruc fejedelmet. 1683 ősszel azonban a magyar–lengyel viszony hűvössé vált, majd váratlanul megszakadt. Ennek egyik fő oka volt a lengyel hadak jelenléte és viselkedése Magyarország területén.

A Sobieski és I. Lipót között 1683. március végén kötött szerződés szerint a lengyel királynak 40 ezer katonával kellett segíteni a császárt a szultán ellen. A lengyel szejm ezt a számot még 8 ezerrel felemelte, azonban alig az eredeti számú lengyel katonaság vonult a nyáron Bécs felé. A lengyel hadat két hadsereg alkotta: a nagyobbik, korona hadsereg, amely maga a király vezetése alatt állt, és a kisebbik, mindössze 10 ezer katonából álló litván hadsereg.¹

Míg a korona hadsereg gyorsan szerveződött, és már Szűz Mária Menyemenetele ünnepén, augusztus 15-én elindult Krakkóból, a litván hadsereg elejétől fogva sok problémával szembesült. Elsősorban a verbuválás nagyon lassan haladt, miközben a litván főurak a hadseregre szánt pénzt elikkasztották, és csak a pápai nuncius sürgetésére kezdték újból szervezni a hadsereget. Két hadvezér Sapieha Kázmér főhetman és Oginski János mezei hetman is negatív szerepet játszott, mivel a többi, rendszerint ellenzéki főúrral együtt szabotálta a hadjáratot. Így augusztus közepén, amikor a királyi hadsereg már Bécs felé vonult, a litvánok még a Visztula keleti partján álltak és lassan haladtak Varsó felé. Krakkó közelébe viszont csak a kahlenbergi csata után, szeptember közepén jutottak. A litvánok már lengyel földön nagyon fegyelmezetlenül viselkedtek, és az a hír járta, hogy tatárok módjára bántak a lakossággal.²

Lehet, hogy éppen ez a hír miatt, illetve a litván hadsereg megfélemezhetetlen fegyelmezetlensége miatt egyetértett a király azzal, hogy ne meneteljenek tovább Bécs felé, ahol már nem volt rájuk szükség. A Habsburg tisztviselők³ sürgetésére engedte, hogy a litvánok a Thököly megszállta magyarországi vármegyék elfoglalására vagy legalább a megfélemlítésükre rendeljenek. Sobieski már Bécs felmentése után, szeptember 17-én kérte a hetmanokat, hogy haladéktalanul csatlakozzanak hozzá Érsekújvár környékén. A litván hadak viszont csak szeptember végén hagyták el Krakkót, és délre vonultak pusztítva az ellenséges főurak birtokait. Lassan közeledtek a magyar határhoz,

1 *Władysław Semkowicz*: Litovské vojsko Sobieskeho na Slovensku r. 1683. In: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 27 – 28. roč. 1933-1934, zošit 3–6.

2 A litván hadseregben tényleg volt egy 1500 fős tatár had is, a fosztogatás azonban a litvánokra is ugyanúgy jellemző volt.

3 Pld. a sziléziai kamara elnöke: Schaffgotsch gróf.

és Árva vármegye területére léptek. A Thököly szolgálatában álló Illésházy György főispán a sziléziai szorosoktól sietett az országba, hogy megakadályozza a hatalmas ellenség benyomulását.⁴

Közben a lengyel király, aki azelőtt is jó viszonyt ápolt Thököly Imrével, közvetítést vállalt a béketárgyalásokon I. Lipóttal. A kuruc király követeket is küldött Sobieskihoz, Homonnai Drugeth Zsigmond és Gerhard György személyében. Érdekes, hogy a király annyira bízott a tárgyalások sikerében, hogy intette a litván hetmanokat, hogy hagyják békén a Thököly-birtokokat mint jövőbeni szövetségesük vagyonát.⁵ Thököly viszont nem volt hajlandó engedni követeléseiből, így a tárgyalások megakadtak, majd félbe is szakadtak, aminek viszont más okai is voltak, amelyekben kulcsszerepet játszottak a litván katonák.

A litván hadsereg csak október 4-én lépett Árva vármegye területére. Utána megtámadták az Árva várát ostromló kurucokat, és egyesültek a várórséggel. A következő napokban pusztítottak és fosztogattak Árva vármegyében, miközben iszonyú kegyetlenségeket követtek el. Érdekes, hogy a litvánok nem mint a törökök szövetségesei ellen fordultak Magyarország lakossága ellen, hanem mint az evangélikusok ellen, ahogy ezt egy litván katona jegyezte meg. Szavai szerint a litván katonák megölték minden lutheránust gyakran szörnyű kínzások közepette. A litvánok falvakat égettek fel, legyilkolták a falvak lakosait, volt, akiket megnyúztak és más módon kínoztak. Az evangélikus lelkészeket megnyúzták, testüket ocsúban forgatták meg, és így küldték vissza őket, hogy kegyetlen kínok között leljék haláluk.⁶ Érdekes, hogy az említett lengyel katona ezeket a borzasztó tetteket azzal akarta igazolni, hogy állítólag a kurucok azelőtt agyonkínozták a litván foglyokat.⁷

A litván hadsereg Árva vármegye egész területén követte el embertelen szörnyűségeit. A korabeli források szerint mindössze 27 falut egészen vagy nagyobb részben kifosztott és felgyújtott. A megvadult litván seregre jel-

4 Sőt, a császáriak is féltették az alsó-magyarországi bányákat, és kérték Lotharingiai Károlyt, aki kapcsolatban állt Sobieskivel, hogy a király tartsa féken a katonáit.

5 *Semkowicz, W.*: Litovské i. m. 1–9. sz., 8–10.

6 Uo. 11–12.

7 Ezt az állítást viszont semmilyen más, magyar forrás nem támasztja alá.

lemző, hogy egyformán fosztogatta és gyilkolta az evangélikusokat és a katolikusokat is, sőt a katolikus templomok kifosztásától sem riadtak vissza. Maga Sapielha főhetman Trsztyena mezőváros katolikus templomából lopta el Szűz Mária csodatevő képét, amelyhez évről évre jártak mind a magyarországi, mind a lengyel katolikus hívők. A képet elvitték a katonák magukkal, és hazatérte után Sapielha elvitte a litván fővárosba, Vilnába, ahol az ottani székesegyház Szűz Mária kápolnájának ajándékozta.⁸ A litvánok pusztítása következtében Thököly végül megszakította a béketárgyalásokat. Sobieski János, látván a litván had kegyetlenkedésének következményeit, október második felében nagyon szigorúan megtiltotta a hetmanoknak a fosztogatásokat Magyarország területén, és sürgette őket magához, Esztergom alá. A litvánok ezután elhagyták Árva vármegyét, és vonultak tovább Zsolna irányában, s onnan Vág völgyében Trencsén felé.⁹

Trencsén vármegyében is fosztogatott a litván had, miközben Varin mezővárost és néhány falut (Szunyok Zavada, Felső Hricsó) teljesen elpusztították. Ürügynök szolgált az incidens a trencsényi nemesi felkelőkkel, akik megtámadták a litván utóhadat, és elvitték a szekereiket. Így jutottak el október végére Lipótvárig, alig egy napi járóföldre Sobieski táborától. A zsákmánnyal megterhelt litvánoknak azonban nem akarózott harcolni a törökkel, és sokan el is hagyták a főhadat, igyekeztek áttörni Morvaországba. A had kisebb része november elején csatlakozott a királyhoz, s velük III. János november 10-én győztes csatát vívott Szécsény alatt. Végül csak november 19-ére hozta el mindkét hetman a seregét a király rimaszombati táborába.¹⁰

November 20. körül különböző okok miatt Sobieski elhatározta, hogy visszavonul. A párkányi és szécsényi csata után nem volt már realitása egy új, nagyobb fegyveres összeütközésnek az oszmán hadsereggel. A király viszonya I. Lipóttal is annyira megromlott, hogy a császár nem tartott tovább igényt a lengyel jelenlétére az országban. A természet is jelentős szerepet játszott, mivel egy rendkívül zord őszi köszöntött be hosszan tartó esővel és reggeli fagyokkal. Mindez arra kényszerítette a királyt, hogy visszavonulásra adjon parancsot. Mivel a tél egyre jobban közeledett, Sobieski az akkor Thököly

8 Uo. 25–29.

9 Uo. 14–16.

10 Uo. 18–19.

által megszállt felső-magyarországi szabad királyi városokban szándékozott telelni hadseregével együtt. Egy kisebb litván egységet előre küldött a Szepességbe, ahonnan a kurucok többször indultak portyázni a lengyel fennhatóság alatt álló területek ellen, több falut kiraboltak vagy felégették, mint pld. Toporcot. A litván fosztogatások hírére a felső-magyarországi lakosok nem viselkedtek barátságosan a lengyelekkel szemben.

Érdekes, hogy az ellenséges hangulat ellenére Trencsénen kívül az alsó-magyarországi vármegyékben nem találkozott a litván hadsereg a kurucok részéről komolyabb ellenállással. A lengyel koronahadat viszont egyenesen üdvözölte a magyar–török határvidék lakossága. Lényegesen más helyzettel találta szemben magát a király Felső-Magyarországon. A lakosság egyre ellenségesebb érzülettel viseltetett irántuk, sőt a falvak és mezővárosok népe kisebb lengyel egységeket meg is támadott. A várakat és erődített városokat Thököly mindenhol ellátta helyőrséggel, amelyek készek voltak ellenállni a lengyeleknek.

November 22-én Sobieski hadimustrát tartott a Rimaszombat melletti Hacsavánál Dünewald tábornok előtt, amelyen a litvánok semmibe sem véve a király parancsát nem vettek részt. Utána egyenesen Kassa mellé küldte őket, ahová a királyi haddal maga is elindult.¹¹ November 27-én már Kassa alatt táborozott, itt akart telelni, és megadásra szólította fel a várost. A kassaiak viszont semmiképpen nem szándékoztak feladni városukat a lengyel hadseregnek, és sikeresen visszaverték az ostromot. Kassán és környékén makacs ellenállással találkozott a lengyel király. A hónap végén így írt a feleségének: „Három napja érkezünk meg erre a velünk ellenséges vidékre. A városok és kastélyok bezárkóztak, és Thököly helyőrsége tartja megszállva mindegyiket, aki maga visszavonult a Tiszántúlra, a török határ mögé, nem adván nekünk semmilyen választ a mi dolgainkban.”¹² Utolsó szavaiban a király bizonyosan a félbeszakadt béketárgyalásokra utalt.

Mivel Sobieski Kassa szisztematikus ostromához nem rendelkezett elegendő erővel, elhagyta a város környékét, és az egész hadával északra vonult tovább Eperjes irányába. December első napjaiban megszállta Sáros vármegye területét, a hideg időjárás és egyre közeledő tél miatt elhatározta Eperjes

11 Uo. 19.

12 Uo. 20.

bevételét. A korabeli említések szerinti százötvenezer lengyel hadsereg el-
árasztotta Sáros vármegyét.¹³ Ez a szám viszont a valóságban sokkal ala-
acsonyabb volt, még ha az egész egyesült lengyel korona és litván hadsereg
állomásozott is Sárosban, akkor is legfeljebb 45 ezer katonáról lehet beszél-
ni.¹⁴ A lengyel hadsereg nem rendelkezett Magyarország területén semmi-
lyen utánpótlással, a majdnem 50 ezer katonát csak a helyi lakosság rovására
tudták élelmezni, és tekintettel a nagyszámú lovasságra a takarmány is je-
lentős tétel volt. A lengyelek a vármegye nagy részén raboltak, fosztogattak
és prédáltak, nemcsak Eperjes közvetlen környékén.¹⁵ A lakosság minden-
hol ellenségesen fogadta a váratlan vendégeket, a kuruc katonák, a felfegy-
verzett polgárok és parasztek folyamatosan támadták az éhező lengyel ka-
tonákat. Sobieski december 6-án, az Eperjes alatti táborából ismét így írt a
feleségének: „Hirtelen érkeztünk Felső-Magyarországra, ahol már nem szá-
mítottunk ellenségre, mégis mindenki ellenünk van, egy Szatmár nevű vár-
ral kezdve, innen kilenc mérföldre, minden bokorból lőnek ránk, és minden
városban a parasztek, nemesek és katonák azt kiabálják: üsd, mint a farkast!
A betegeket, akik lemaradtak, kegyetlenül legyilkolják, rosszabbak, mint a
törökök, amiért éjjel-nappal kell vigyáznunk kell és csak lassan haladhatunk,
hogy már ne veszítsünk el több embert.”¹⁶

Ilyen helyzetben a lengyel király december 2-án elhatározta Eperjes ost-
romát. Ez viszont nem volt olyan könnyű, ahogyan azt a kahlenbergi hős
elképzelte. Eperjes, Felső-Magyarország második legnagyobb, leggazdagabb
és legerősebb városa, s egyaránt a felső-magyarországi evangélikus egyház
központja, csak nem régen, az előző év augusztusában állt a felkelők táborá-
ba. Amikor augusztus 7-én erős kuruc sereg érkeztek a város alá, a zömében
kurucokkal szimpatizáló lakosságnak nem volt kedve egy esetleges ostrom-
hoz, inkább felvették a kapcsolatot a kuruc parancsnokkal. Úgyszintén a kb.
140 tagú Habsburg helyőrség is, ahogy érkeztek a hírek Kassa megadásáról,

13 Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Ktt. Chronicon Eperiensense.

14 A lengyel szejm elhatározása szerint 48 ezer katonát vezethetett Sobieski János Bécshez, akik közül viszont nem mindannyian vettek részt a visszavonulásban.

15 OSzK Budapest, Ktt. Chronicon Eperiensense.

16 *Semkowicz, W.*: Litovské i. m. 20.

a közeledő 2000 kuruc lovasról és törökökről is, nem nagyon gondolt az ellenállásra. Így a császári parancsnok 1682. augusztus 15-én átadta a várost Nemessányi Bálintnak, aki másnap 200 katonával szállta meg.¹⁷

Azóta Eperjes rendkívül jelentős szerepet játszott a felkelésben, és fontos lett a kuruc király számára. A polgárok örömmel fogadták Thökölyt mint felszabadítójukat, mégiscsak többet vártak tőle, mint csak a vallásszabadságot és az igazságos városi önkormányzatot.¹⁸ Mindezeket az elvárásokat Thököly a következő hónapokban majdnem teljes mértékben teljesítette is, amivel nemcsak a városi gazdaság helyreállítását elősegítette, hanem Eperjesben egyik leghűbb és legkitartóbb hívét szerezte meg, amely kész volt számára akármilyen áldozatra. A város már 1682-ben a felkelő állam fontos gazdasági bázisa lett. A szabadságharcnak nemcsak a rendes és rendkívüli adókat, hanem különböző iparcikket is nyújtott, úgy, mint fegyvereket, lőport, szöveteket, ruházatot, csizmát, gyertyát, kanócot, papírt, s más, a katonaság számára szükséges árukat.¹⁹ Legalább ilyen jelentősek voltak a különböző kölcsönök és ajándékok. Összesen az eperjesiek 1682–1685-ig a rendes adó-

17 A császári helyőrség 123 tagja nyomban be is lépett a kuruc hadseregbe. ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, Mag. Knihy 57: A városi tanács jegyzőkönyvei 1682–1685; ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy II. A 8.

18 Mindenekelőtt a városi jogok helyreállítását és betartását s a város kapukulcsainak visszaadását követelték a kuruc tisztektől. Ami a kuruc hadsereg ellátását illetve, készek voltak biztosítani az elszállításról, kenyeret és gabonát. A város védelmezése érdekében visszakérték a város ágyúit, amelyeket az 1672-es kuruc hadjárat után veszíttek el. A Szepesi Kamarától az eperjesi kereskedőknek kiadott nyugták elismerését, az elkobzott áruk s úgyszintén az elkobzott házak visszaadását követelték. A kereskedelem felelevenítése érdekében visszakérték az árumegállító jogot, amelyet éppen a város hűtlensége miatt veszítettek el. Ezenkívül még visszakérték az elmúlt tíz évben elkobzott és részben már megsemmisített tokaji szőlőket is, amelyek nélkül a város nem volt képes visszaszerezni néhai gazdasági pozícióit. Végül a Felső-Magyarországi Rendek Kollégiumának helyreállítását követelték, s erre a célra a sóvári sóbányák bérbeadásának visszaállítását s a kollégiumi szőlők visszaadását is kérték. MNL OL Budapest, G-2: Thököly szabadságharc levéltára. Thököly Imre iratai; Eigentliche Relation der in Ober Ungarn liegenden Statt Eperies, so von Ihro Excell. Herrn General Valentin Graffen von Schultz den 20 Julii 1685 belägert und den 19 Septembr. Darauff Abends ungefehr gegen 7. Uhr worden. Wien 1685, 6.

19 MNL OL G-4: Thököly szabadságharc levéltára. Thököly tisztviselőinek és a bujdosó hadak vezetőinek iratai.

kon felül Thökölynek óriási összeget, 40 000 Ft-ot ajándékoztak.²⁰ A város modern védelmi rendszerét átmenetileg vagy folyamatosan különböző kuruc egységek használták, és ennek folytán különösen a szabadságharc végén átalakult Eperjes egy valódi erőddé.

A felkelés alatt teljes mértékben visszaállították a vallásszabadságot. Ismét az evangélikus egyház birtokába került mindhárom templom, a kollégium és a régi iskola. A szenátus és a tanács újból kizárólag csak evangélikus polgárokból állt.²¹ Az eperjesi tanács és az egész polgárság rendíthetetlen híve lett a felkelés vezérének, akit nemcsak anyagilag támogattak. Politikai támogatásnak olyan események is számíthatnak, mint például a városi követek határozott szereplése a fejedelem oldalán a kassai felső részek országgyűlésén 1683 januárjában vagy a törökök Bécs ostromakor városban tartott köszönő istentiszteletek.²² A legnagyobb áldozatot azonban maguk a polgárok hozták a város ostromai alkalmával, először éppen 1683 végén.

Így, miután az egész lengyel–litván had megérkezett Eperjes alá, a következő napokban a város is számíthatott a támadásra. A modern, néhányszor javított, átépített és korszerűsített bástyarendszerrel és a Szepesi Kamarától visszakapott ágyúkkal a város komoly erőt képviselt, amelyet csak a hosszú ostrom során lehetett bevenni. A katonák a fegyveres polgárokkal együtt szembeszálltak az óriási túlerővel. Holott a lengyelek nehéztüzérség nélkül csak problémásan ostromolhatták a jól megerősített várost, a védők külső segítség nélkül nagyon nehezen tudták volna legyőzni legalább hússzoros túlerőt.

A helyi parancsnok és a városi szenátus sürgetésére Thököly a csekély számú eperjesi kuruc őrségnek segítségül küldött egy 150 tagú lovas csapatot Ottlyk György vezetése alatt, amely december 2-án érkezett a városba. Két nappal később, december 4-én egy néhány ezer főnyi lengyel hadsereg is megjelent Eperjes bástyái alatt. Még aznap elpusztították a szomszéd Kellemet és Sóvárt. A lengyel király megadásra szólította fel a várost, amit

20 *Anton Špiesz*: Mesto Prešov v rokoch 1681–1781. In: *Nové obzory* 15, Košice 1973. 135.

21 *ŠA Prešov, ŠŽ*, K 13/14: Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek 1681–1685. *ŠA Prešov, ŠŽ* 2, N 19/1688. *ŠA Prešov, Mag. Prešov*, 15.

22 *Špiesz, A.*: Mesto Prešov i. m. 135.

a polgárok határozottan elutasítottak. A következő napokban a védők nemcsak sikeresen ellenálltak több támadásnak, hanem szinte naponta támadták a lengyel tábornok, amiben főleg Ottlyk lovassága tűnt ki. A korabeli hírek szerint annyi foglyot szereztek, hogy minden polgárházban egy lengyel szolgát tartottak.²³ A lengyeleket azonban nem csak a kurucok merész támadásai, hanem a hideg és az éhség is tizedelte.

Végül a közeledő tél és az ágyúk hiánya miatt Sobieski lemondott az ostromról, és december 7-én Kisszebenbe vonult. Eperjes környékén mindössze ezer lengyel lovas maradt, akik igyekeztek élelmiszert szerezni a környező falvakban.²⁴ Kisszeben mint a legkisebb a felső-magyarországi szabad királyi városok közül nem rendelkezett sem olyan erődítési rendszerrel, sem megfelelő helyőrséggel, hogy képes lett volna ellenállni az óriási lengyel hadseregnek. A régi, középkor végéről származó bástyái nem bírták ki az ágyúzást. Azért amikor december 7-én, az eperjesi kudarc után eljött Sobieski Kisszeben bástyái elé, a városi tanács nem sokáig gondolkodott, és még aznap megnyitották a kapukat a lengyel királynak. Mivel a kis város nem volt képes eltartani több mint negyvenezer lengyel katonát, a hadsereg nemsokára elhagyta Kisszebent, és tovább vonultak északra, Ólublóra.²⁵ Csak egy részük maradt telelni a városban, akik óriási károkat okoztak a polgároknak. A lengyel hadsereg fordított kiadások összesen 33 000 Ft-ot tettek ki.²⁶ Lengyel katonák a tél végéig maradtak a városban. Az utolsó kisszebeni lengyel katona március 3-án, a szabad elvonulás ígérete alatt adta meg magát a kurucoknak.²⁷

A lengyel hadsereg magyarországi hadjárata vagy tartózkodása 1683-ban egy érdekes epizód a magyar–lengyel kapcsolatok történetében. Arról tanúskodik, hogy egy történelmi esemény egyaránt pozitív és negatív következményekkel

23 Felsőozoróci és Kohanóci Ottlyk György önéletírása 1663–1711. Történelmi naplók 1663–1719 (Ed. Thaly, Kálmán). Bp. 1875. 20.

24 OSzK Budapest, Ktt. Chronicon Eperiensiense.

25 Ólubló volt a szepességi lengyel zálogterület központja.

26 ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, 104/13. ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, Kronika, s. 28.

27 Á. h. evangélikus gyülekezeti levéltár Eperjes: Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um. 71.

és jelentőséggel járhatott. Amíg Sobieski János király és hadseregének szerepe Bécs megmentésében kétségkívül csak pozitívan értékelhető, a litván katonaság pusztítása s utána az egyesült hadsereg felső-magyarországi hadjárata egyértelműen negatív és az olyan események közé sorolható, mint a lengyel trónkövetelők támadásai Észak-Magyarország irányába a 15. században.